

Мікола Хаўстовіч
Варшава

Аляксандар Ельскі і беларускае адраджэнне ў другой палове XIX ст.

У нашай свядомасці як нешта абавязковае і адназначнае даўно ўжо замацавалася думка, што пачынальнікам беларускага нацыянальнага адраджэння з’яўляецца Францішак Багушэвіч, які ў прадмове да *Дудкі беларускай* голасам Мацея Бурачка сцвердзіў: наша мова “завецца <...> беларускай”, яна “такая ж людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая”, “наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога даная”, “не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!” і нават акрэсліў межы пакуль яшчэ не дзяржаўнага, але – скажам так – грамадска-палітычнага інстытута: “Можа, хто спытае: гдзе ж цяпер Беларусь? Там, братцы, яна, гдзе наша мова жывець: яна ад Вільна да Мазыра, ад Вітэбска за малым не да Чарнігава, гдзе Гродна, Мінск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчкаў і вёсак...”¹.

Тое, што беларускі нацыянальны рух як з’ява грамадскага жыцця набыў свой “законны статус” менавіта ў апошнія дзесяцігоддзі XIX стагоддзя, даўно стала аксіёмай. А вось чаму менавіта Ф. Багушэвіч заняў пачэснае месца пачынальніка гэтага руху? Відаць, таму, што постаць Ф. Багушэвіча найбольш “падыходзіла” на гэтую ролю. “Кананізаваў” Ф. Багушэвіча колішні дырэктар Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук Беларускай ССР Васіль Барысенка сваёю кнігаю *Францішак Багушэвіч і праблема рэалізма ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, выдадзенай у 1957 г. І зрабіў ён гэта, заўважым, дзякуючы змяненню вагі іншых літаратараў і грамадскіх дзеячаў другое паловы XIX ст. У першую чаргу Аляксандра Ельскага, які ў разуменні В. Барысенкі, “быў адным з тых рэакцыйных белетрыстаў 80–90-х гадоў, якія выступалі апалагетамі памешчыцка-буржуазнага ладу”². Кляймо рэакцыянера дзесяцігоддзі “ўпрыгожвала” чало А. Ельскага. Ды і сёння яно не змыта яшчэ з яго канчаткова, хоць яшчэ ў сярэдзіне 1960-х гг. А. Мальдзіс у сваіх публікацыях паступова і асцярожна пачаў “рэабілітацыю” А. Ельскага: “У 70–90-я гады XIX ст. яго погляды вызначаліся адноснай прагрэсіўнасцю, <...> сімпатыі пісьменніка былі на баку

¹ Ф. Багушэвіч, *Творы*, Мінск 1991, с. 16–17.

² В. Барысенка, *Францішак Багушэвіч і праблема рэалізма ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Мінск 1957, с. 164.

беларускага народа. <...> Карысную справу рабіў Ельскі, папулярны-зуючы здабыткі польскай літаратуры ў Беларусі (пераклады *Пана Тадэвуша* Міцкевіча, *Сямі вечароў* Супінскага, *Марыі Мальчэўскага*) і беларускай літаратуры ў Польшчы”¹. Не без значэння і той факт, што А. Мальдзіс гораха вітаў публікацыю твораў А. Ельскага ва “ўніверсітэцкай” хрэстаматыі (у тым ліку і фрагмент перакладу *Пана Тадэвуша*) у сваёй палымянскай рэцэнзіі².

Зрэшты, недаацэньвалі А. Ельскага ад самага пачатку ХХ стагоддзя. Як адзінае выключэнне – некралог аўтарства Антона Луцкевіча ў газеце “Гоман”, дзе А. Ельскі названы “праўдзівым патрыярхам беларускага руху”, а таксама “ідэолягам «шляхоцкага дэмакратызму»”, які “прызнаваў сваю павіннасць працаваць для беларускага народу, апекавацца «меншымі братамі», вясці іх па дарозі цноты і боязьні Божай. <...> Баючыся радыкалізму «маладых», ён, аднак, разумеў іх і шчыра спагадаў ім, зыходзячыся з імі на ацэнцы сучаснай палітыкі дэнацыяналізаванай краёвай інтэлігенцыі. Стаўляючы перад усім праўду і справядлівасць, ён ня мог згадзіцца з тым, што гэта інтэлігенцыя за крошкі навукі забірае ў нашага народу яго нацыянальную душу, забірае яго матчыну мову і гэтак абкрадвае з найдаражэйшых скарбоў. І, ня маючы прылучыць свае слабеючыя сілы да работы «маладых», ён у пастаяннай перапісцы з імі пасылаў ім свае увагі і рады, прызываючы да асыярожнасці, разважлівасці і хрысціянскага мілавання нават сваіх ворагоў”³.

Нашаніўцы не надалі належнай увагі А. Ельскаму не таму, што ягоная беларускамоўная спадчына была невысокай мастацкай вартасці; хутчэй за ўсё, прычынаю сталі сацыялістычныя погляды нашаніўцаў. У выніку А. Ельскі апынуўся адпіхнуты нават не на другі, а на трэці план гісторыі нацыянальнага руху. Вельмі верагодна – з-за апублікаванае ім у 1906 г. *Hutarki ab tom, jakaja maja być „Ziamla i Wola” sielskamu narodu*, пра якую дарэмна шукаць хоць якіх згадак у беларускім літаратуразнаўстве.

Рэабілітацыя А. Ельскага, што адбылася ў 1990-я гг., – як часцей за ўсё гэта бывае ў нас – была няпоўнаю. Ягоная спадчына ўсё яшчэ застаецца недаследаванай. Выдадзены “Беларускім кнігазборам” зборнік *Выбранага* – справа, вядома, значная. Аднак цяжка пагадзіцца з укладальнікамі, што тут сабраана “усё самае значнае”⁴.

Знаёмства з літаратурнай і публіцыстычнай спадчынай А. Ельскага дазваляе ўнесці пэўныя карэктывы ў наша разуменне першага беларускага адраджэння: А. Ельскі быў адным з тых, хто падрыхтаваў гэтае адраджэнне. Так, менавіта ён, А. Ельскі, застаўшыся ў краі пасля паў-

¹ А. М а л ь д з і с, *Творчае пабрацімства: Беларуска-польскія літаратурныя ўзаема-сувязі ў XIX ст.*, Мінск 1966, с. 149–150.

² А. М а л ь д з і с, *Плён аднаго стагоддзя*, “Полымя” 1971, № 11, с. 222–223.

³ А. Н., *Александр Ельскі*, “Гоман” 1916, № 66 (29 верэсьня)

⁴ А. Е л ь с к і, *Выбранае*, уклад. Н. Мазоўка, У. Казберука, Мінск 2004, с. 494.

стання 1863–1864 гг., стаў на чале – скажам так – беларускіх даследаванняў. Апублікаваўшы пад псеўданімамі Litwin obywatel і Bosian znad Płuszy ў газеце Адама Кіркора “Kurjer Wileński” ў 1860–1862 гг. некалькі сваіх карэспандэнцый, А. Ельскі на пятнаццаць гадоў нібыта замаўкае: нічога не друкуе, хоць актыўна працуе, назапашвае матэрыял, вывучае духоўную і матэрыяльную культуру свае ўлюбёнае Міншчыны, Беларусі, а таксама іншых рэгіёнаў былое Рэчы Паспалітае.

А часы былі непамыслыя: пасля паўстання 1863–1864 гг. беларускія землі нагадвалі інтэлектуальную пустыню. Каля 20 тысяч лепшых прадстаўнікоў народа высланы з краю, шмат хто паводле выракаў камісій палявога аўдытарыята трапіў пад нагляд паліцыі з забаронаю пакідаць “места постоянного жительства”, некаму ўдалося эміграваць. Адзін з гэтых эмігрантаў – Адам Кіркор – распачна пісаў: “Гэта былі апошнія намаганні, каб адрадзіць даўняе беларускае пісьменства дзеля захавання асобнае нацыі, і старанні, каб не злілася яна з чужынцамі¹. Наша сумная гісторыя апошніх гадоў змяніла сутнасць справы. Ужо нельга спяваць песням і дударам беларускім. Беларус больш не ўбачыць сваіх твораў у друку. Не пачуе ён гукаў роднае мовы нават у касцёле. У школах – сёння шматлікіх – навучаюць па-расійску. Беларусь мусіць памерці; як асобнае, адно з самых старэйшых славянскіх плямён, што з IX стагоддзя выступала пераважна ў гісторыі Літвы і Русі, яно памрэ ў сваёй нацыянальнай адметнасці. Можна было б пацешыцца думкаю, што хоць народ часта нібыта і не ведае гісторыі, аднак глыбока захоўвае яе ў сваім лоне. Але гэтую думку не ўдасца добра дастасаваць да беларусаў, бо кітайскі мур ужо аддзяляе масы людю ад краёвай інтэлігенцыі. Хутчэй можна пацешыцца іншаю прыгожаю думкаю, якую выказаў адзін з нашых гісторыкаў²: «Не счараваць лёс пячаткаю, не спавіць дух у пергамін»³.

“Маўчанне” А. Ельскага таксама, відаць, тлумачыцца ўсё тою ж распаччу, адчаем, чаканнем, як ён называе, “сціхамірэ” – канца рэакцыі.

Праўда, было ён губляў надзею, што “сціхамірэ” прыйдзе, і тады спрабаваў наладзіць дачыненні з рэдактарамі расійскіх выданняў. Напрыклад, у зборах Лукаша Бэндэ захоўваецца перапісаны ў 1930-я гг. гэтым вядомым вульгарызатарам ліст А. Ельскага ад 18 студзеня 1874 г. да рэдактара часопіса “Вѣстникъ Европы” Міхаіла Стасюлевіча

¹ Раздзел *Literatura rusińska* ў кнізе *O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich* А. Кіркора завяршае аповедам пра беларускіх літаратараў 1850-х гг. В. Дуніна-Марцінкевіча і А. Вярыгу-Дарэўскага.

² Маюцца на ўвазе словы літаратара і гісторыка Караля Шайнохі (1818–1868) у “гістарычным апавяданні” пра Ядвігу і Ягайлу (у раздзеле пра Вітаўта), апублікаваным у Львове ў 1850-я гг. Гл.: K. S z a j n o c h a, *Dzieła*, t. VII: *Jadwiga i Jagiełło*, Warszawa 1877, s. 132: “Ale nie zakłóć losów pieczęcią, nie spowić ducha w pergamin”.

³ A. H. K i r k o r, *O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich: odczyty publiczne w Museum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie*, Kraków 1874, s. 55.

з прапановамі аб супрацоўніцтве: “Осмеливаюсь спросить, не пожелаете ли Вы, господин редактор, моего сотрудничества в “Вестнике” и на каких именно условиях. Я положительно ознакомлен с местностью и мог бы Вам сообщать известия из Минска в форме писем с отражением жизненных, экономических и социальных вопросов”¹.

Вядома таксама, што А. Ельскі перакладаў з польскае мовы на расійскую працы філосафа, псіхолага і вынаходніка Юльяна Ахаровіча (прататып Юльяна Ахоцкага ў рамане *Лялька* Баляслава Пруса). Дзве з іх былі выдадзены ў Мінску ў 1876 і 1877 гг.; ён надрукаваў па-расійску ўласную працу *Насколько развитие чувства сострадания к животным обеспечивает нравственность человечества, его умственные и социальные интересы: Эскиз из области педагогики* (Мінск 1879).

І толькі напрыканцы 1870-х гг. заняўся больш адпаведнаю для сябе працаю. Атрымаўшы прапанову ад рэдактара штотыднёвіка “*Wędrowiec*”, а таксама *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* Філіпа Сулімерскага (1843–1885), пачаў рыхтаваць, як сам называў, “манаграфіі” для гэтага шматтомнага выдання. Паводле слоў самога А. Ельскага, цягам дваццаці гадоў іх было апублікавана каля 10 тыс.

Супрацоўніцтва з варшаўскімі, львоўскімі, пазнанскімі і інш. рэдактарамі-выдаўцамі ўмацоўвае А. Ельскага ў ягонай польскасці. Асабліва тое, што яго шануюць, з ім лічацца, да яго звяртаюцца. Заўважым адначасна: умацаванне ў польскасці прыводзіць і да станаўлення ягонае “беларускасці”. Найперш “беларускасць” А. Ельскага выявілася ў мясцовай праблематыцы ягоных допісаў-карэспандэнцый у пецярбургскую газету “Край”, якая пачала выходзіць у 1882 г. Хутка ў коле супрацоўнікаў “Краі” ён становіцца своеасаблівым экспертам у беларускім пытанні. Напрыклад, калі карэспандэнты газеты ўзнялі праблему “згладжвання ўсімі гаворкамі свае індывідуальнасці і падпадання ўплыву мовы культурнай, цывілізаванай”, дык рэдакцыя звярнулася па каментар да “кампетэнтнейшага знаўцы беларускіх спраў п. Ельскага”, які адгукнуўся вялікім аналітычным артыкулам *Пра беларускую гаворку (O gwarze białoruskiej)*, надрукаваным у пятым нумары “Краі” за 1885 г. Грунтоўна аналізуючы матэрыял, А. Ельскі адназначна сцвярджае: “Беларуская мова можа быць спакойная за сваю будучыню і развівацца на ўласнай глебе, толькі б добрая грамадзянская воля аўтараў (маюцца на ўвазе літаратары, якія пішуць па-беларуску. – М. Х.) умела выказваць гэтай мовай усё высакароднае, прагрэсіўнае і карыснае. <...> Таму выданне песень, гутарак, прыказак, казак, легенд беларускага народа, які паходзіць з старадаўніх крывічоў і дрыгавічоў, было б вельмі пажаданай справай, бо ў іх выяўляюцца рысы яго духоўных і бытавых асаблівасцяў”². І пасля, каб паказаць, наколькі беларуская мова здоль-

¹ БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 550, арк. 3.

² A. J e l s k i, *O gwarze białoruskiej*, „Kraj” 1885, nr 5 (2/14 lutego).

ная адлюстроўваць самую ўзнёслую паэзію, прыводзіць пачатак *Пана Тадэвуша* ў сваім – як пазней аказалася – перакладзе.

Вядома, А. Ельскі не быў адзіным, хто займаўся ў 1870–1880-я гг. беларускай праблематыкай¹. Аднак менавіта ягоны даробак з’яўляецца тою асноваю, на якой узнікла нацыянальнае адраджэнне ў 1890-я гг. Істотна і тое, што А. Ельскі стаўся тым звяном, якое лучыла папярэдні, дапаўстанцкі этап беларускага нацыянальнага руху з наступным. Гэта ён здолеў зберагчы слабенькі нацыянальны агеньчык, раздзімуханы В. Дуніным-Марцінкевічам і А. Вярыгаю-Дарэўскім, каб перадаць наступнаму пакаленню. Бо дзякуючы свайму музею, сваім назапашаным ведам, не даў загінуць напрацаванаму.

Асабліва гэта відавочна ў справе ягоных дачыненняў з В. Дуніным-Марцінкевічам. Тут варта згадаць верш А. Ельскага *Вінцуку Дуніну-Марцінкевічу, беларускаму паэту*, які быў напісаны ў 1872 г. Верш, у якім выяўляецца разуменне паэтам з Замосця каштоўнасці беларускае літаратуры; верш, у якім гучыць просьба даць новыя песні. А. Ельскі разумее, што патрэбныя песні (нават нягледзячы на тое, што яшчэ не прыйшло “сціхамірэ”), разумее, што патрэбны народны (нацыянальны) паэт, які будзе рабіць тое, што рабіў В. Дунін-Марцінкевіч. І нават дэкларуе: калі ты, В. Дунін-Марцінкевіч, не будзеш больш спяваць свае песні, дык я згодны замяніць цябе: “Бо калі будзеш ты маўчаць, – // Вазьму я дудачку іграць”.

Цікава адзначыць і тое, што менавіта ён, А. Ельскі, стаўся прадаўжальнікам традыцый В. Дуніна-Марцінкевіча, бо добра разумее значнасць зробленага Беларускім Дударом. А вось Ф. Багушэвіч напачатку ішоў іншым шляхам, шляхам адпрэчвання таго, што зрабілі папярэднікі. І знаходзіў абгрунтаванне сваёй канцэпцыі: “Здарывалася і мне чытаць і ксёнжачкі <...> якогась пана Марцінкевіча, але ўсе як бы смеючыся з нашага брата пісаны”². Наратар Ф. Багушэвіча – паэт новы, сялянскі, які з сялянскай зацятасцю адкідае ўсё, асабліва не прыглядаючыся, што там было раней.

А вось А. Ельскі зусім інакш ставіцца да беларускай спадчыны: “Трэба ратаваць гаворку братоў-беларусаў шляхам збірання як этна-

¹ Напрыклад, Еўдакім Раманаў (1855–1922), які з сярэдзіны 1870-х гг. стала займаўся вывучэннем беларускае этнаграфіі, пісаў у прадмове да пятага выпуску *Бѣлорускаго сборника*: “Больно стало бѣлорусскому моему сердцу такое незнакомство ученыхъ съ моимъ роднымъ языкомъ, и, зная бѣдность литературы бѣлорусской, принялся я за собирательство” (Витебскъ 1891, с. III). Аднак, як прызнаецца ён сам, мэты ягонага “собиранья” былі філолагічэскія. Г. зн., што Е. Раманаў працягваў “справу” П. Гільтэнбрандта, М. Дзмітрыева, П. Бяссонава і інш. як прадстаўнік расійскай навукі дзеля навукі. Ён займаецца збіральніцтвам, бо ў Магілёўскай губерні “бѣлорусская речь уже исчезаетъ”. Ягоная задача ў 1870–1880-я гг. – захаваць для навукі тое, што знікае. Праўда, сваёй багатай фактаграфіяй выданні Е. Раманава – фальклорныя і літаратурна-мастацкія – служылі надзейнай асновай беларускаму нацыянальнаму руху.

² Ф. Багушэвіч, *Творы*, Мінск 1991, с. 65.

графічнага, так і літаратурнага матэрыялу для больш шчаслівай будучыні” – піша ён Яну Карловічу. І сам актыўна ратуе: перапісвае, напрыклад, *Пінскую шляхту* В. Дуніна-Марцінкевіча, набывае дзясяткі (а можа, і сотні) беларускамоўных – аўтарскіх і ананімных – рукапісаў. Ды беражліва захоўвае іх. Бо свята верыць, што “свет знаходзіцца напярэдадні катаклізмаў, пасля якіх павінны прыйсці новыя грамадскія групы. Ад гэтага паваротнага пункту пачнецца свабодны нацыянальны рух, дык і некалькімільённы беларускі народ разаве свой дух у натуральным кірунку. Прыгадаем, у якіх фатальных акалічнасцях знаходзілася да нядаўняга часу чэшская мова: без літаратуры, амаль без мінулага і будучыні, а сёння! – зіхаціць сярод першарадных моў усяго свету і мае цудоўную, параўнальна, літаратуру і прэсу. <...> нічога на месцы не стаіць вечна, а звычайна нават рэакцыя з’яўляецца вестуном энергічных імкненняў пры змене акалічнасцей.

Як мне ясна бачыцца, і беларус, магчыма, прыйдзе да самасвадомасці. Маючы пастаянныя зносіны з гэтым народам, ведаючы наскрозь яго дух, я бачу з радасцю, як пры кожным свабодным выпадку наш селянін амаль інстынктыўна выказвае любоў да сваёй гаворкі. Таму ўжо ўдалося мне сустрэць некалькіх [чалавек] з вясковых школ, што пішуць зусім удалыя беларускія вершы, якія я рупліва збіраю ў надзеі, што Беларусь дачакаецца яшчэ свайго Шаўчэнкі. Ведаю, шаноўны пане, што калі б прачытаў вам некалькі раздзелаў *Пана Тадэвуша* ў сваім перакладзе, не вельмі б вы мяне зганілі, а можа, і Вястун Адам, калі б мог, зварухнуўся б у магіле ад радасці, бо яго цудоўная паэма толькі ў такой апрацы здолела б з карысцю завітаць у хаты нашых сялян, як таго жадаў неўміручы паэт. Не прымайце маіх слоў за пахвальбу, бо прызнаюся вам, што народ, калі я чытаю, разумее такога *Пана Тадэвуша* і слёзы стаяць у яго вачах...

Не, шаноўны пане, нельга сумнявацца, што яшчэ і Беларусь будзе жыць сваім духоўным жыццём і выпрацуе сваю «гаворку» да ступені «мовы»¹.

Так пісаў А. Ельскі ў лісце да Я. Карловіча ад 16/28 лютага 1890 г. Аднак не трэба думаць, што дадзеныя разважанні з’явіліся адно як водгук на прачытанне зборніка *Беларускія паданні* Уладзіслава Вяртыгі з прадмоваю Я. Карловіча. Падобныя думкі выказваў А. Ельскі яшчэ ў сярэдзіне 1880-х гг. у сваіх публікацыях у газеце “Kraj”.

Цікава параўнаць допісы А. Ельскага і Ф. Багушэвіча ў пецярбургскую газету: у іх шмат агульнага: а менавіта – хроніка жыцця Міншчыны ў А. Ельскага і хроніка Віленшчыны ў Ф. Багушэвіча, але ёсць і адрознае: толькі А. Ельскі закранае ў сваіх публікацыях уласна беларускія пытанні: пытанні мовы, адукацыі і літаратуры. Як напіша ў 1892 г. ён сам: “Я горача выступаў як паплечнік і абаронца нашага

¹ Пачынальнікі: *3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад. Г. Кісялёў, Мінск 2003, с. 354–355.

люду ў справе ягонага вызвалення, ацверазення і адукацыі. Больш за трыццаць гадоў працуючы на полі публіцыстыкі, апублікаваў у разнастайных часопісах і адмысловых выданнях тысячы нататак па гэтай праблеме, сказаў братам-землеўласнікам шмат горкае праўды, выявіў не адну добрую рысу братоў нашых у сярмязе, **абараняў з пачуццём сардэчнага спачування іхнюю духоўную спадчыну: гаворку, старыя звычаі, традыцыі** – іхнія грамадскія і эканамічныя правы”¹.

На нашу думку, без тэкстаў, апублікаваных А. Ельскім, не маглі нарадзіцца вядомыя словы Багушэвічавай прадмовы да *Дудкі беларускай*. Мы бачым наўпроставую залежнасць Ф. Багушэвіча ад А. Ельскага.

Цікава і тое, што словы, амаль ідэнтычныя выказаным Ф. Багушэвічам у прадмове да *Дудкі беларускай*, мы сустракаем і ў прадмове А. Ельскага да перакладу *Пана Тадэвуша*: “Czytają „Pana Tadeusza”, darahije Biełarusy, palubicia|ž ūsim sercam swajū rōdnaju, zaniadbànaju, šwiatuju biełaruskuju mowu, katoraja z pradwieku nia tolka była wāszažu u siołach, no jej užywali sàmyje daŭniejszyje manarchi kraja i ich wialmoży. Wasz staradaŭny biełaruski jazŭk musić wart czahòš, kali možna na jahò skład piaratlumaczyć najcalnejszyje paetycznyje utwory wialikich pisàcialej. Praz umiławannia swajhò jazykà, umiŭjcie|ž i afiarawànaho Wam u biełaruskaj szacia „Pana Tadeusza”, u katoram żywie ūsia bylina darahoha nam i Wam kraja. Kali|b lubòŭ k’a|ŭsiamù rōdnamu razahreła sercy Biełarusau, praz powieść, napisannuju gianialnym paetom dla swaich i ūsich pabratymcaŭ, to duszà jahò, pragnùšsaja tak silna toj ūspulnaj zhody i lubwì, zasijsa|b szczasciam aź na tom lepszam swiecia, a nasza bratniaja dola zakrasawala|b toža tut u ziemielycy rodnej, bo tolka toj, chto umieje lubić, wart u Boha ūsiàkaho dabrà”².

Праўда, пераклад А. Ельскага ўбачыў свет у 1892 г., і можна падумаць, што дадзеныя словы з’явіліся пасля прачытання *Дудкі беларускае*. Аднак мы ведаем, што кніжка Ф. Багушэвіча, завезеная самім аўтарам у ліпені 1891 г. у Кракаў (ён браў удзел у з’ездзе польскіх прыродазнаўцаў), была надрукаваная праз некалькі месяцаў – не раней, чым у кастрычніку, бо яшчэ ў верасні паэт пісаў Я. Карловічу: “карэктурка «жалейкі» вельмі няўдалая, процьма памылак”³. У той жа час мусім зазначыць: выяўлены ў AGAD чарнавік прадмовы А. Ельскага да *Пана Тадэвуша* датуецца 3 студзенем 1891 г. Г. зн. падобныя выказванні, якія ўвайшлі ў прадмовы, нарадзіліся незалежна адно ад другога і, відаць, амаль адначасова.

Варта, вядома, звярнуць увагу і на тое, што прадмова А. Ельскага напісаная нібы “чалавекам збоку”, “чужым панам”, для якога “staradaŭny biełaruski jazŭk” адно “ваш”, не родны. А вось Ф. Багушэвіч, “пераапрунуўшыся ў світку” Мацея Бурачка вядзе дыялог з чытачом-

¹ Al. J e l s k i, *Listy z prowincji: Mińska gub.*, 13 lutego [Polemika z „Mińskim listkom”], „Kraj” 1892, nr 9, s. 14–15.

² A. J ., *Pan Tadeusz: Paemàt Adama Mickiewicza*, kniha I, Lwoŭ 1892, s. 4.

³ Ф. Багушэвіч, *Творы*, Мінск 1991, с. 218.

селянінам пра рэчы свойскія, свае. Аднак не забывайма, што трацячы на “свойскасці”, словы А. Ельскага, “чужога”, набывалі выключную значнасць і аўтарытэтнасць, бо звычайна ад чужых селянін чуў толькі выразы пагарды і абразы ў дачыненні да ягонае гаворкі; селяніна нязменна пераконвалі, што ягоная гаворка “цёмная” і “некультурная”.

Ведаем мы таксама, што ў гэтым жа 1891 г. (магчыма, кастрычніку-лістападзе) А. Ельскі навязаў ліставанне з Ф. Багушэвічам. Апрача кароткае згадкі пра гэта ў лісце да Я. Карловіча, больш аніякай інфармацыі пра дачыненні двух найбольш значных дзеячаў у галіне беларушчыны таго часу не захавалася. Але і адно гэта сведчыць пра тое, што А. Ельскі ведае: Ф. Багушэвіч – беларускі паэт, а таму просіць ягоныя аўтографы для сваіх збораў. Вядома, аўтографы літаратурных твораў, а не тых нататак, што друкаваліся ў газеце “Край”. Зусім верагодна, менавіта ад аўтара атрымаў бібліёграф з Замосця асобнік *Дудкі беларускае*, каб уключыць яе характарыстыку ў сваю працу, якая будзе надрукаваная ў VIII томе *Wielkiej encyklopedji powszechnej ilustrowanej* (Warszawa 1892): “Выйшла ў 1891 г. у Кракаве ў друкарні Анчыца і суполкі важная кніжачка Мацея Бурачка (псеўданім) пад тытулам *Дудка беларуская* з прайзачнаю прадмоваю пра святасць беларускае гаворкі для беларусаў¹. Гэта зборнік тэндэнцыйных вершыкаў пад рознымі тытуламі; іх разам з прадмоваю – 20 на 72 старонках малое васьмёркі. Шмат друкарскіх памылак, а мова не зусім тыповая, бо люду Дзісенскага і Вілейскага паведаў; найчысцейшая ж мова – пачаўшы ад Міншчыны ў бок Лепеля і Полацка. Ёсць у кніжцы Бурачка выдатныя вершы *Хрэсбіны Мацюка* і *Быў у Чысцы*. Змест першага датычыць пераследу веры, а другога – кары за грахі для паноў, ксяндзоў, чыноўнікаў і розных міраедаў”².

Рукапіс нататкі (а яна значна адрозніваецца ад таго, што было апублікаванае) можа сведчыць: А. Ельскі ведае, хто пісаў гэтую кніжку: згадаўшы Мацея Бурачка ён у дужках пазначае – псеўданім. Ды і характарыстыка зборніка, можна сказаць, прыяцельская, хоць заўвагі таксама ёсць. Заўважым, відаць, невыпадкава ў зборах А. Ельскага захавалася і рэпрадукцыя фотаздымка Ф. Багушэвіча.

А. Ельскі звычайна ахвотна ішоў на кантакты з сучаснікамі. Асабліва, калі гэта датычыла беларускіх спраў. Да яго звярталіся з просьбаю дапамагчы набыць тую ці іншую кнігу, дзяліліся сваімі развагамі адносна будучыні беларускае мовы, дасылалі рукапісы і друкаваныя выданні. Ён карэспандаваў са шматлікімі вядомымі і зусім невядомымі людзьмі з розных краін Еўропы. У святле гэтага застаюцца незразуме-

¹ А. Ельскі шмат разоў у сваіх публікацыях акцэнтаваў увагу на праблеме святасці мовы і традыцый для народа. Напрыклад, у прадмове да брашуры *100 Prykazak, zahádał, pryduńak i gawéndaŭ, dla pażytku Biełaruskaho (Krýwickaho) narodu* (Wilnia 1908, s. 3) ён пісаў: “Czużo ja dōbra wiedać, ala swajo treba zczygólna znać, lubić sardéczna i ściaréhczy jak świataść, a biaz taho naród prapàszczy”.

² AGAD, sygn. 1401: *Materyały bibliograficzne z zakresu literatury białoruskiej uzbierane przez Al. Jelskiego*, k. 532.

лымі ягоныя дачыненні з колам мінскай творчай інтэлігенцыі, якая з красавіка 1886 па 1902 г. два, а ў асобныя гады і тры-чатыры разы на тыдзень выдавала прыватную газету “Мінскі лісток”. І гэта пры тым, што газета зрэчас друкавала матэрыялы, звязаныя з беларускаю тэматыкаю, а ў 1889 г. тут з’явіліся і беларускамоўныя публікацыі: (№ 18 – *Сцяпанъ и Таццяна А. Шункевіча*, № 20 – *Вясновай парой: По-бѣлорусски, говоръ Новогрудскаго уезда*, № 71 – *Заходзіць сонца за горы...* Янкі Лучыны і № 37 – *Тарасъ: Бѣлорусская поэма невядомага аўтара*).

Чаму А. Ельскі, уважліва сочачы за матэрыяламі, якія друкавала газета, так і не “зблізіўся” з ейнай рэдакцыяй? Перадусім, на старонках “Мінскага лістка” ягоных матэрыялаў няма. Чаму горад Мінск, да якога ад фальварка Замосць было толькі 42 вярсты (нават да Ігумена – 56), мінскае літаратурнае асяроддзе не прыцягвала ўвагу А. Ельскага? Чаму ён лічыў за лепшае пісаць для Пецяrbурга, Вільні, Львова, Варшавы і інш.? На нашу думку, гэтая газета была для А. Ельскага чарговаю спробаю пашырэння расейшчыны і выконвала яна тую ж функцыю, што і “Мінскія губернскія вѣдомости” ды “Мінскія епархіальныя вѣдомости”, рэдакцыі якіх таксама знаходзіліся ў Мінску. Спробы асобных мясцовых дзеячаў, напрыклад, Аляксандра Слупскага, “беларусізаваць” газету натыкаліся на супраціўленне “людей русской культуры” (большасць з якіх паходзіла з “тутэйшых”), а таму з’яўленне ў “Мінскомъ лісткѣ” беларускамоўных твораў, а таксама беларускамоўных этнаграфічных матэрыялаў было магчыма, хіба толькі ў часы “другого (як пісаў Янка Лучына Мітрафану Доўнар-Запольскаму) наравлення”¹ газеты.

У “Мінскомъ лісткѣ” за 1886–1891 гг. А. Ельскі адзначыў 39 нумароў, у якіх былі матэрыялы, датычныя “беларускай літаратуры і бібліяграфіі”². Праўда, сюды ён уключыў ці не ўсе публікацыі, што закраналі пытанні беларускай этнаграфіі, гісторыі, тапаграфіі, асветы, жыцця сялянства, даўняга мясцовага права. Асобныя з іх А. Ельскі называе “важнымі”. З іншымі палемізуе ў газеце “Краі”. Паказальна, што ўжо першыя, датычныя беларускай праблематыкі матэрыялы “Мінскага лістка” прыцягваюць увагу А. Ельскага. У 49 нумары “Краі” за 1886 г. ён змяшчае артыкул *Пра тутэйшы люд і яго стаўленне да інтэлігенцыі*, які, думаецца, з’явіўся як адказ адначасна і на публікацыю невядомага аўтара ў газеце “Мінскі лісток”³, і на пецяrbургскія

¹ Ліст Я. Лучыны да М. Доўнар-Запольскага ад 25.02.1894 г. [у:] Я. Лучына, *Творы: Вершы, нарысы, пераклады, лісты*, Мінск 1988, с. 202.

² Гл.: А. Ј., *Białoruska literatura i bibliografia* [w:] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. VII, Warszawa 1892, s. 656–658.

³ На жаль, нам не ўдалося выявіць адпаведны нумар газеты. Вельмі верагодна, што артыкул друкаваўся ў адным з нумароў, якія згадвае А. Ельскі ў даследаванні *Białoruska literatura i bibliografia* (гл.: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. VII, Warszawa 1892, s. 656). Р. Зямкевіч, не называючы крыніцы, паўтарыў выказванне А. Ельскага: “У расійскай газеце “Мінскі лісток” (у № 18, 19, 31, 39, 40, 42, 49 і 61) паяўляюцца вельмі важныя стацыі, якія датычаць беларускае этнаграфіі і народнае прасветы”. Гл.: Р. Зямкевіч, *Стары Мінск у беларускіх*

выданні пачатку 1880-х гг. (*Письма о Белоруссии: Письмо первое* Данілы Баравіка, 1882 г.; *Послание к землякам-белорусам* Щирога Белоруса, 1884 г.; “Гомон: Белорусский социально-революционный обзор” 1884, № 1–2).

А. Ельскі выразна бачыў, што тагачасныя “генератары ідэй” ставяць перад інтэлігенцыяй цалкам супрацьлеглыя задачы: беларускія аўтары, адрозніваючыся – часам і прынцыпова – падыходамі да шляхоў развіцця беларускага руху, тым не менш ледзь не аднагалосна сцвярджалі: “Долой чужие руки, Белоруссия должна быть для белорусов, а не для чуждых элементов”¹; а вось расійскі публіцыст у газеце “Минский листок”, відавочна, прапагандаваў іншы пункт гледжання: дзеля асветы беларусаў патрэбны найлепшыя здабыткі расійскае цывілізацыі.

А. Ельскі палічыў патрэбным выказацца пра тое, якой павінна быць асвета для сялянства. Знаёмства з педагогічнаю літаратураю падказвала яму: школа павінна быць “народнаю”; а г. зв. “народная” літаратура мусіць быць пакладзеная ў аснову гэтае школы². А таму задача інтэ-

успамінах [у:] Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст., Мінск 1977, с. 31.

Мажліва, аўтарам артыкула, на які адгукнуўся А. Ельскі, быў Адам Багдановіч: ён шмат публікаваўся ў “Минскомъ листкѣ” пад крыптанімам А. Б. Ягонья працы змешчаныя ў 27, 39, 40, 42, 61–66 нумарах газеты. Гл.: Я. С а л а м е в і ч, *Слоўнік беларускіх псеўданімаў*, Мінск 1883, с. 14. У. Конан называе асобныя з гэтых артыкулаў: *Очерк положения женщины в крестьянской среде Белорусского края* (19, 22, 29 августа 1886 г.) і *Педагогические воззрения белорусского народа: Очерк* (18 ноября, 5 декабря 1886 г.). Гл.: У. К о н а н, “Минский листок” [у:] *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі ў пяці тамах*, т. 3, Мінск 1986, с. 624–625; У. К о н а н, “Минский листок” [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў шасці тамах*, т. 5, Мінск 1999, с. 198; Багдановіч Адам [у:] *Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік у 6 тамах*, т. 1, Мінск 1992, с. 155.

¹ Публицистика белорусских народников. Нелегальные издания белорусских народников (1881–1884), Мінск 1983, с. 61.

² Пэўна ж, А. Ельскі быў знаёмы з публікацыямі пра народную асвету ў расійскім друку Мікалая Веселя (1834–1906), Канстанціна Ушынскага (1823–1870), Васіля Вадавозава (1825–1886), бо на пачатку 1860-х гг. пытанне пра мову навучання ў пачатковай школе шырока дыскутавалася. Напрыклад, М. Весель пісаў у часопісе “Учитель” (1862), адным з рэдактараў якога ён быў: “Мы убѣждены, что была бы составлена книга для чтения и на малороссійскомъ языкѣ, которой, хотя бы нѣсколько сносно, до сихъ поръ у насъ не существуетъ, такъ что въ Малороссіи въ приходскихъ и уѣздныхъ училищахъ не-по-чѣму и учить дѣтей родному языку. А не обучать народъ родному языку, значитъ не дозволять развиваться мысли народной, всѣмъ духовнымъ силамъ народа, значитъ оставлять народъ въ постоянномъ младенчествѣ. Если же мы начнемъ обучать народъ не его языку, а хоть самому сродному, ближайшему, то сдѣлаемъ еще хуже: мы извратимъ самостоятельное умственное развитіе народа, мы извратимъ всю духовную природу его” (с. 839, 893, 949 і наст.). Прыкладна тое самае сцвярджаў і К. Ушынскі, апісваючы ў артыкуле *Педагогическая поѣздка по Швейцаріи* бѣрнскую школу вядомага педагога Густава Фроліха: “Что съ дѣтьми начинаютъ заниматься на томъ самомъ нарѣчьи, на какомъ они говорятъ дома, это безъ сомнѣнія не только весьма разумно, но и не менѣе гуманно” (гл.:

лігенцыі – змяніць сваё стаўленне да тутэйшае гаворкі, мовы сялян. Бо “наш” люд мае сваю асобную мову, а навучанне павінна ісці на роднай мове. Прадбачачы абвінавачванні ў “палітычным сепаратызме”, А. Ельскі спрабуе “засланіцца” спасылкамі на выказванні Пятра Бяссонава. Прычым, ён бярэ з прадмовы П. Бяссонава да кнігі *Бѣлорусскія пѣсни* (1871) толькі тое, што адпавядае ягонай уласнай канцэпцыі. Бо, насамрэч, расійскі публіцыст (прадмова мае адно публіцыстычны, а не навуковы характар) даводзіў: літаратура на Беларусі павінна быць “руская”, а не “беларуская”, аднак яе мусяць стварыць мясцовыя ўраджэнцы, выкарыстоўваючы мясцовы матэрыял і беларускую народную творчасць. А. Ельскі, аднак, сцвярджае: моваю народнай літаратуры і моваю навучання дзяцей беларускіх сялян павінна быць беларуская. Параўноўваючы прадмову П. Бяссонава і артыкул *Пра тутэйшы люд і яго стаўленне да інтэлігенцыі* няцяжка заўважыць: А. Ельскі проста “выбірае” з прадмовы патрэбныя яму выразы, ігнаруючы сутнасць выказвання расійскага публіцыста: “Няма нічога больш практычнага напр. за школу, у якой выкладаецца народная літаратура. А каб літаратура была даступнаю і павучальнаю для прастачкоў, трэба, абы інтэлігенцыя трактавала яе цалкам бесстаронна, г. зн. у духу сапраўды народным ставячыся да гаворкі, традыцыі ды ідэалаў. Ніхто з вучоных людзей не пярэчыць ужо сёння, што ў групе славянскіх народаў наш люд мае ўласціваю сабе племянную асаблівасць, якую этнографы і філолагі называюць “беларускаю”, адрозную ад маларускае – найбліжэйшае сваяцкае групы. Бо мінулае дало гэтаму людзю, як і іншым, адметную гаворку, навуковая характарыстыка якой сёння ўжо нават дадзена і прынятая; дык чаму ж гэты люд, што ў сваім гняздзе ўжывае мат-

“Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія” 1863, январь, отд. III, с. 13–14). Яшчэ больш бліzkую тэму закрануў педагог і дзіцячы пісьменнік В. Вадавозаў, рэцэнзуючы ў “Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія” Кнігу для чтєнія въ народныхъ училищахъ виленскаго учебнаго округа (Вильно 1863): “Статьи должны быть не только понятны народу, но какъ по своему содержанию, такъ и по языку прямо выходятъ изъ его жизни. Мѣстное нарѣчїе имѣетъ тутъ важное педагогическое значеніе, и по крайней мѣрѣ треть статей должна быть на немъ написана; въ такихъ мѣстностяхъ, гдѣ иноплемєнники составляютъ большинство населенія, рускаму языку научаются съ трудомъ и только въ высшихъ заведеніяхъ; тутъ, разумѣется, книга для народнаго чтєнія невозможна на другомъ языкѣ, кромѣ того, на которомъ говорятъ жители” (1863, май, отд. V, с. 91).

Варта адзначыць той факт, што А. Ельскі быў адным з тых, хто не пагаджаўся з большасцю педагогаў і апекуноў народных школаў і маршалкаў шляхты, якія ў “Замѣчаніяхъ на проектъ устава общеобразовательныхъ учебныхъ заведеній и на проектъ общаго плана устройства народныхъ училищъ” (1862) выказаліся “въ пользу большаго или меньшаго употребленія «мѣстнаго языка» въ низшихъ и даже среднихъ училищахъ, разумѣя подъ этимъ словомъ языкъ польскій въ мѣстахъ, гдѣ народный языкъ, какъ извѣстно, бѣлорусскій, малорусскій или литовско-жмудскій” [гл.: Д. Л., *Народныя нарѣчїя и мѣстный элементъ въ обученіи*, “Вѣстникъ Европы” 1874, кн. 8 (августъ), с. 566].

чыную мову з дзяцінства, не мог бы засвойваць у ёй з дапамогаю друкаванага слова першыя паняцці пра правы чалавека і пра абавязкі грамадзяніна роднага краю? <...> Калі так цяжка часам у штодзённым жыцці паразумецца паміж сабою, размаўляючы на розных мовах, дык што ж у тым выпадку, калі прагнем кагосьці навучыць. Першаю ўмоваю працы на тым палетку павінны быць, на нашу думку, зварот да люду на ягонай матчынай мове як на самай зразумелай яму, бо роднай. На гэтую тэму мы ўжо няраз пісалі і развівалі сваю думку шырэй (гл. “Край” 1885, №№ 5–6). Добра разумеем, што тут закранаем далікатную струну ўяўнае антыдзяржаўнае ідэі; але ж – о мой Божа! – час ужо, аднак, выказацца адкрыта і зразумець нарэшце, што толькі хваравітае ўяўленне здолее заўважыць у гэтым нейкі палітычны сепаратызм. Ва ўмовах нават нашага правінцыйнага існавання справа даўно ў гэтым сэнсе была вырашаная вядомай у навуковых колах асобаю – св. п. прафесарам Бяссонавым, першым кадыфікатарам беларускае мовы і выдаўцом песняў гэтага люду”¹.

Адсутнасць непасрэдных кантактаў з рэдакцыяй “Минскаго листка” не дазволіла А. Ельскаму пазнаёміцца з Янкам Лучынаю, адным з найбольш здольных беларускіх паэтаў таго часу. Прычым А. Ельскі не ведаў ні Івана Неслухоўскага, ні Янку Лучыну. Пра “першага” ён напісаў літаральна пару слоў у артыкуле *Беларуская літаратура і бібліяграфія*: “Ян Неслухоўскі (вершатворац, які жыве ў Брэсце-Літоўскім)”², пра “другога” адно згадаў у адной са сваіх рэцэнзій. І толькі пазней, атрымаўшы ў чэрвені 1903 г. (магчыма, ад Вацлава Іваноўскага) па пошце *Вязанку*, крытычна выказаўся пра мову кніжкі: “Język i pisownia bardzo mylnie i bałamutne. Wiele tu (*неразб.*) i niewłaściwości przeciwnych gwarze białoruskiej”³.

Публікуючы свае артыкулы і нататкі ў газеце “Край”, А. Ельскі звяртаўся да адукаванае часткі грамадства, да тых, ад каго шмат у чым залежаў лёс народа, яго культурная спадчына. Ён закранае тыя пытанні нацыянальна-культурнага жыцця, пра якія дазваляла пісаць расійская цэнзура і рэдакцыя газеты: “kab naród był maralny, ćwiarozy i praświeczany”. Але разумеючы, што ягоныя выказванні больш падобныя на малаэфектыўныя тэарэтычныя разважанні ў навуковым і інтэлігентскім асяроддзі, “пераносіць” гэты від сваёй дзейнасці на поле “народнай літаратуры”: піша, выдае (часам, з вялікімі цяжкасцямі) і распаўсюджвае дыдактычныя вершаваныя гутаркі.

Першай па часе з’явіўся невялікі тэкст *Праудзівы разказ об жыцци и смерци пьяницы*. Напачатку ён прызначаўся дзеля рукапіснага распаўсюджвання, а пасля А. Ельскі выдаў яго ў Пецярбурзе.

¹ Al. J e l s k i, *O ludzie tutejszym i jego stosunku do inteligencji*, „Kraj” 1886, nr 49, s. 8.

² А. J ., *Białoruska literatura i bibliografia* [w:] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. VII, Warszawa 1892, s. 658.

³ AGAD, sygn. 1401: *Materyały bibliograficzne z zakresu literatury białoruskiej ubierane przez Al. Jelskiego*.

Калі быў напісаны твор – невядома. Але падказкаю можа быць той факт, што ў матэрыялах архіва М. Федароўскага выяўлены рукапіс гэтага верша А. Ельскага, занатаваны самім фалькларыстам 15 сакавіка 1889 г. у маёнтку Косін Ваўкавыскага павета.

Цікава, што рукапіс верша мае своеасаблівы “падтытул”: „Praudu hetu razkazuu narodu Aleksander Jelski z Zamościa”. Г. зн. М. Федароўскі адразу ведаў, што гэта не народны твор, але ўсё ж, уключаючы яго ў трэці том свайго выдання, зрабіў наступны прыпіс: “Толькі праз некалькі гадоў пасля запісу дадзенае сатыры я даведаўся ад заўсёды ахвочага да навукі майго прыяцеля гр. Людвіка дэ Гэлкві (яму я ўдзячны за спрыянне ў даследаванні шмат якіх цікавых мясцовасцяў Гродзенскага павету), што гэта твор (адзін са шматлікіх дасюль неапублікаваных) занага грамадзяніна і літаратара, а пры тым вялікага аматара беларушчыны пана Аляксандра Ельскага з Замосця; вось толькі не меў я магчымасці параўнаць яе з арыгіналам, каб пераканацца, як змяніўся змест за гэткую далёкую, бо з берагоў Бярэзіны, а выкліканую відавочна нейкім асаблівым выпадкам, перэгрынацыю”¹.

М. Федароўскі, відаць, не лічыў, што верш А. Ельскага трапіў з Міншчыны на Гродзеншчыну “натуральным” чынам: гэтак, як пашыраліся народныя песні. Магчыма, нават і ведаў, як гэта адбылося, але не палічыў патрэбным паінфармаваць чытача.

Маёнтак Косін у другой палове XIX стагоддзя належаў прадстаўнікам роду Ельскіх: “Косін, Кусін, маёнтак, Ваўкавыскі пав., gm. Вільчукі (2 в.), 14 в. ад Ваўкавыска, Ельскіх, 870 дз.”². Цікава і тое, што граф Людвік (ці больш дакладна: Луіс) Гелкві (1841–1897)³ – гэта сын Людвіка Ельскага (1785–1843) і графіні Габрыэлі Разаліі Dupaillau (Paillant Rose-Gabrielle du, 1810–1841)⁴.

Відаць, А. Ельскі, наведваючы сваякоў у 1880-я гг. (?), пакінуў свой верш у маёнтку дзеля “маральнае навукі” сялян, адзін з якіх – Антоні Боўжык – пераказаў яго па памяці М. Федароўскаму.

У гэтым вершы, а таксама ў гутарцы *Сынока* А. Ельскаму важна звярнуць увагу на маральна-этычны аспект праблемы, якую ён закранае, –

¹ M. Federowski, *Lud białoruski na Rusi Litewskiej: Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1894*, t. 3: *Baśnie, przypowieści i podania ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki*, cz. 2: *Tradycje historyczno-miejscowe oraz powieści obyczajowo-moralne*, Kraków 1903, s. 32.

² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XV, cz., 2, Warszawa 1902, s. 135.

³ Ён нарадзіўся ў Францыі, служыў у французскім войску ў званні маёра; пазней, відаць, жыў на Беларусі, памёр у Мінску.

⁴ E. Pierzyńska-Jelska, A. Jelski, *Przetrwała też róża* [w:] *Dwór polski: zjawisko historyczne i kulturowe: materiały VIII seminarium, zorg. przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Dom Środowisk Twórczych w Kielcach*, Kielce, 13–15 października 2005 / [red. nauk. Leszek Jerzy Kajzer], Kielce: Stowarzyszenie Historyków Sztuki, 2006, s. 309–330.

п'янства і разбурэнне традыцыйнай сялянскай сям'і. А вось у праявінай гутарцы *Выбираймась у прочки* маецца тое, што можна назваць адраджэнскім пафасам ягонае творчасці. Гэта своеасаблівы гімн роднаму краю ("Охъ! якая|жъ гэта вялікая, святоя слѡва: рѡдны край! да трѣба толька зразумѣць яіо и, зъ чесьцью, глыбока хаваць у сэрцы!"¹); гімн, праспяваны ў дазволенай уладамі танальнасці асуджэння масавай міграцыі "тутэйшых Бѣларусаў" у Томскую губерню. Гэта клопат пра тое, "кабъ народъ быў граматны якъ трѣба и уцѣвѣржаны добра у вѣры хрыстовай, то быў|бы цѣвярозы, ащендны, маральны, працавіты, знаў|бы вартасць дарагую часу и тую праўду старасѣвѣцкую што: «бязъ працы ня ѣсьци калачы»; такъ яго тагды ни хто|бы ня падашукаў ня звіоў бы и|ня|пажывіўся|бъ дурнѡсцью яго", каб у хаце не мінуўся "даўни патріархальны абычай", каб старых слухалі і паважалі, каб "адзѣжу народную, паважную, уласнаго выробу" не скідалі, каб "былины, абрады и пѣсни старасѣвѣцкія"² не забывалі. А. Ельскі разуме, што "патребна вялікая пярэмѣна у мысляхъ и павядзѣнны рѡль-ника тутэйшаго, и тагды мусяла|бъ быць лепшъ, и ня стали|бъ людзи бѣгчы зъ зямѣлки, нашай Маци рѡднай"³. І мае "напраўчую праграму": "У сіолахъ аднакъ треба завѣсьци парадки другія, гуртѡмъ. Зачаўшы адъ пабудавання школы и наняція вучыцяля, треба адъ разу зъ нараду звѣсьци гарелку, зъ карчмою рѡзамъ, а кали будзя якая гаспѡда зъ пивамъ, зъ ядзеннямъ, для падарѡжныхъ, то нѣхъ у нѣй завядуцца ксіонжки и газэты, кабъ народъ прышоўшы тамъ, вольнымъ часамъ, пагаманиць паважна абъ патрѣбахъ сяла, могъ за разамъ прачытаць штось пажытачнаго и давѣдацца, ня адъ вошустаў и дурыцяліоў, якъ цяпѣръ, аля зъ таго чытання, гдзѣ якъ што чуваць на свѣця, якія Законы вышли і т. д., бо кажны чалавѣкъ ня адзичалы мусиць рупицца абъ тоя, и тымъ самымъ ціонгля большъ цывилизавацца. <...> И гаспадарства у вогуля ня можа быць такая якъ ѣсть. Свѣтъ мудрѣя, дыкъ и сялянину пры таляграфахъ и жалезныхъ дарогахъ мудрейшымъ стацца треба празъ науку. Ня той ужо часъ кабъ кѡрпацца у зямлі бязъ толку, усіо мусиць быць цяпѣръ абрахована и зробляна водлугъ найноўшай, дасѣвѣдчонай прахтыкі"⁴.

Заклік А. Ельскага – "Умилуйця|жъ сваіо рѡдная, пакиньця ўсіо мѡдная, вамъ ни якъ ня да твѡры и ня да толку сѣльскаго! Зачниця ткаць даўнія ткани, адзявацца у народны, свой, пѣкны и ціоплы пры-адзѣвакъ; ня забывайця пѣсни старыхъ якъ свѣтъ, ткливыхъ якъ маци, а стѣняцяся лепшымі здравѣйшымі, прыгажѣйшымі, багатымі!"⁵ – гэта своеасаблівае развіццё, пашырэнне і ўласнага звароту "palubicia|ž ūsim sercam swajū rōdnaju, zaniadbānaju, šwiatuju bēlaruskuju mowu",

¹ А. І., „Выбираймась у прочки! Скарэй у Томскъ”, Піцяярбурхъ 1896, с. 4.

² *Ibidem*, s. 6.

³ *Ibidem*, s. 17.

⁴ *Ibidem*, s. 20–21.

⁵ *Ibidem*, s. 24.

і несмяротнага Багушэвічава “не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!”

Апублікаваная і рукапісная спадчына А. Ельскага пацвярджае думку пра аграмадную ролю гэтае асобы ў станаўленні беларускага нацыянальнага руху ў апошняй чвэрці XIX ст. А. Ельскі фактычна быў адным з лідараў тагачаснага беларускага нацыянальнага адраджэння, сваімі публікацыямі стварыўшы тую базу, на якой напачатку XX ст. узнікла нашаніўства. Невыпадкава і Б. Эпімах-Шыпіла, і М. Доўнар-Запольскі, і В. Іваноўскі зрабілі свае першыя крокі ў бок беларушчыны, абапіраючыся на даробак **Pana Szanawanaha** з фальварка Замосць.

Mikołaj Chaustowicz

Alexander Yelski and the Belarusian Revival in the Second Half of the 19th Century

A b s t r a c t

This article is an attempt to determine Yelski's role and place in the Belarusian socio-literary movement of the second half of the 19th century on the basis of unknown and little-known documents. The attention is turned to the fact that the Zamoscie-born author and bibliologist, who venerated the cultural heritage of his predecessors (V. Dunin-Marcinkievich, A. Viaryha-Dareuski and others) and passionately defended the Belarusian spiritual heritage, “developed”, independently of Bahushevich, his own programme, which would serve as a foundation for the cultural revival activity of the Nasha Niva period.